

ВРАХУВАННЯ СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ

З'ясовується врахування стану сильного душевного хвилювання при призначенні судом покарання; на думку автора, емоційний стан особи під час вчинення злочину має істотний вплив на обрання судом виду та строку покарання.

Ключові слова: *призначення покарання, стан сильного душевного хвилювання, обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання.*

Вьясняется учет состояния сильного душевного волнения при назначении судом наказания; по мнению автора, эмоциональное состояние лица во время совершения преступления имеет существенное влияние на избрание судом вида и срока наказания.

Ключевые слова: *назначение наказания, состояние сильного душевного волнения, обстоятельства, которые смягчают и отягощают наказание.*

The consideration of the state of strong emotion during the infliction of penalty by the court is clarified; the emotional state of a person during committing a crime has a substantial influence on choosing the type and term of punishment by the court.

Key words: *infliction of penalty, the state of strong emotion, circumstances that aggravate or attenuate punishment.*

Постановка проблеми. У вітчизняному кримінальному праві протягом тривалого часу законодавець надає різного кримінально-правового значення емоційним станам особи, які впливають на її здатність усвідомлювати свої діяння та/або керувати ними. Це кримінально-правове значення здебільшого проявляється в тому, що емоційні стани, які зменшують здатність особи усвідомлювати свої діяння та/або керувати ними, враховуються як обставина, що пом'якшує кримінальну відповідальність особи і на рівні її диференціації, і на рівні її індивідуалізації. Особливого значення факту перебування особи, яка вчинила діяння у стані сильного душевного хвилювання, законодавець надає у двох випадках: при кримінально-правовій оцінці вчиненого особою у такому стані діяння (кримінально-правовій кваліфікації) та при призначенні особі, яка вчинила злочин у такому стані, покарання. В інших випадках (при вирішенні питання про

звільнення від кримінальної відповідальності, про звільнення від покарання, його відбування чи подальшого відбування тощо) самостійного кримінально-правового значення стан сильного душевного хвилювання не набуває, він може враховуватись при характеристиці особи та/чи ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину.

Стан дослідження. Незважаючи на те, що поняття стан сильного душевного хвилювання застосовується у кримінальному законодавстві вже понад сто років, з'ясування питання призначення покарання за злочини вчинені у стані сильного душевного хвилювання, за чинним КК України, були і є предметом наукових дискусій. У кримінальному праві проблеми кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, досліджувалися на дисертаційному та монографічному рівні, зокрема А.В. Байловим, В.М. Бурдіним, М.І. Дубиніною, Л.А. Остапенко, Б.В. Сидоровим, О.Д. Сітковською та ін. Ряд питань розглядався поверхово або взагалі оминався, а тому проблеми кримінальної відповідальності за ці злочини не знайшли належного відображення в юридичній літературі.

Питання врахування стану сильного душевного хвилювання при призначенні покарання привертало увагу багатьох вчених-криміналістів. Окремі аспекти трактуються науковцями неоднозначно, що зумовило існування широкого спектру позицій у коментуванні й проблемі врахування вказаного стану при призначенні судами покарання. Виходячи із аналітичного осмислення позицій, висловлених у низці публікацій, нашою **метою** є визначення врахування стану сильного душевного хвилювання при призначенні покарання.

Виклад основних положень. Дослідження питання про врахування стану сильного душевного хвилювання при призначенні покарання передбачає насамперед проведення узагальнення кримінальних справ, розглянутих судами України, про злочини відповідальність за вчинення яких передбачена ст.ст. 116, 123 КК України. Перш ніж перейти до такого узагальнення слід відзначити, що, за даними офіційної статистики, судами України розглядається близько 100 таких кримінальних справ щороку. За останні три роки статистичні показники такі: у 2005 р. судами України було розглянуто 71 кримінальну справу про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, та 45 справ про умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що становить відповідно 61 та 39% від загальної кількості таких справ. У 2006 р. було розглянуто 63 кримінальні справи про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання та 31 справа про умисне тяжке тілесне

ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, тобто відповідно 67 та 33% від загальної кількості таких справ.

Зрозуміло, що немає змоги ознайомитися з матеріалами всіх цих справ. Нами опрацьовано матеріали 62 кримінальних справ про злочини, відповідальність за вчинення яких передбачено ст.ст. 116, 123 КК, розглянутих судами Львівської, Рівненської, Волинської областей, за якими судами постановлено обвинувальні вироки, та всі матеріали стосовно справ цієї категорії, внесені до Єдиного реєстру судових рішень України. Серед опрацьованих нами кримінальних справ 41 – про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, та 21 – про умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що відповідно становить 66 та 34% від загальної кількості досліджених справ. Тобто співвідношення справ про умисне вбивство та тяжке тілесне ушкодження, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, стосовно загальної кількості опрацьованих нами кримінальних справ вищевказаної категорії, близьке до співвідношення цих злочинів за офіційною статистикою. Тому вважаємо, що узагальнення цих матеріалів дозволить зробити обґрунтовані висновки щодо основних тенденцій вирішення судами України кримінальних справ цієї категорії, які матимуть високий ступінь достовірності.

Перш ніж перейти безпосередньо до розгляду питання про врахування стану сильного душевного хвилювання при призначенні покарання, вважаємо за доцільне визначити, чи стосовно всіх осіб із проаналізованих нами кримінальних справ застосовується кримінальна відповідальність. Тобто спочатку ми вирішили з'ясувати, чи застосовується судами стосовно аналізованого виду злочинів звільнення від кримінальної відповідальності.

Поняття цього кримінально-правового інституту Пленум Верховного Суду України визначає як відмову держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, встановленому КПК України. При цьому ним же наголошується, що закриття кримінальної справи зі звільненням від кримінальної відповідальності можливе лише в разі вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК та за наявності визначених у законі правових підстав.

Нами не було знайдено жодного випадку, коли судом до особи, винної у вчиненні злочину, застосовувався б інститут звільнення від кримінальної відповідальності, хоча перешкод у його застосуванні немає. Так, злочин, відповідальність за вчинення якого передбачено

ст. 116 КК «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», є злочином середньої тяжкості, а тому за його вчинення особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності за наявності підстав, визначених ст.ст. 47, 48, 49 КК.

Відповідно злочин, відповідальність за вчинення якого передбачено ст. 123 КК України «Умисне тяжке тілесне uszkodження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», є злочином невеликої тяжкості, а отже, за його вчинення особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності за наявності підстав, визначених ст.ст. 45–49 КК України. Проте і стосовно цього злочину нами не знайдено випадків звільнення осіб, які вчинили такий злочин, від кримінальної відповідальності.

Таким чином, можна зробити висновок, що суди України, як правило, не застосовують звільнення від кримінальної відповідальності за ці злочини або ж застосовують його вкрай рідко.

Стосовно ж застосування кримінальної відповідальності, то ми виходимо з того, що кримінальна відповідальність, як одна з форм реалізації охоронюваних кримінально-правових відносин, може мати чотири форми: 1) осуду з призначенням та виконанням (відбуванням) покарання; 2) осуду з умовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання; 3) осуду з безумовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання; 4) осуду без призначення покарання [1, с. 5].

Застосування цих форм кримінальної відповідальності на основі узагальнення вивчених кримінальних справ дозволяє зробити такі висновки.

Кримінальна відповідальність у формі осуду без призначення покарання як і інститут звільнення від кримінальної відповідальності або не застосовується судами взагалі (нами не знайдено жодного такого вироку), або ж застосовується вкрай рідко.

Кримінальна відповідальність у формі осуду з безумовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання судами застосовується. Її застосування спостерігається у близько 11% випадків (7 справ) розгляду досліджуваної категорії справ. Проте таке звільнення від покарання застосовувалось лише з однієї підстави – на підставі закону України «Про амністію».

Осуд з умовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання як форма застосування кримінальної відповідальності за злочини, відповідальність за вчинення яких передбачена ст.ст. 116, 123 КК, застосовувався судами України приблизно у 42% випадків (26 справ). Таке звільнення відбувалось на підставі ст.ст. 75, 79 КК.

Проте найчастіше застосовувалась кримінальна відповідальність у формі осуду з призначенням та виконанням (відбуванням) покарання

у 47% випадків (29 справ). Отже, суди України за злочини, вчинені у стані сильного душевного хвилювання, найчастіше застосовують кримінальну відповідальність у формі осуду з умовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання та осуду з призначенням та виконанням (відбуванням) покарання (разом 89%).

Узагальнюючи вищенаведене та враховуючи те, що призначення покарання є обов'язковим елементом трьох вищезазначених форм кримінальної відповідальності і саме ці форми кримінальної відповідальності здебільшого застосовуються судами України при розгляді справ про злочини, відповідальність за вчинення яких передбачена ст.ст. 116, 123 КК, можна констатувати, що за вчинення таких злочинів судами, як правило, покарання призначається. Проте важливим є з'ясування питання, яке ж покарання призначається таким особам, який його вид та строк.

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України) передбачає покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той ж строк. Із проаналізованих нами вироків (41 справа) у 100% випадків застосовували покарання, визначені санкцією. При чому приблизно у 83% випадків (34 справи) застосовувалося покарання у виді позбавлення волі на певний строк і відповідно лише у 17% (7 справ) у виді обмеження волі.

За строками покарання у виді позбавлення волі спостерігається така картина: до максимального покарання (5 років позбавлення волі) засуджена лише одна особа (2,4%). Проте такого покарання особа реально не відбувала, а на підставі закону України «Про амністію» вона була безумовно звільнена від його відбування. Таким чином, постає питання про доцільність призначення такого покарання. З аналізованих нами вироків суду до покарання у виді позбавлення волі на строк від 4-х років включно до 5-ти років було засуджено всього 4 осіб (9,8%); від 3-х років включно до 4-х років – 7 осіб (17%); від 2-х років включно до 3-х років – 24 особи (59%); менше 2-х років – 5 осіб (12,2%). Причому найчастіше судами України застосовувалось покарання у виді позбавлення волі строком на 2 роки.

Застосування ж покарання у виді обмеження волі характеризується такими показниками: до покарання у виді обмеження волі на строк до 5-ти років було засуджено лише одну особу (14%); від 3-х років включно до 4-х років – дві особи (29%); від 2-х років включно до 3-х років – жодна особа (0%); менше 2-х років – 4 особи (57%). Найчастіше застосовувалось покарання у виді обмеження волі на 1 рік шість місяців.

Аналіз розгляду судами кримінальних справ про умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилю-

вання дав підстави зробити такі висновки: у 100% проаналізованих випадків судами застосовувалось покарання у виді позбавлення волі на певний строк. При чому у 71% випадків (15 справ) максимальне покарання, передбачене санкцією цієї статті, – 2 роки позбавлення волі; у 19% (4 справи) – один рік шість місяців позбавлення волі; у 10% (2 справи) – один рік позбавлення волі. Проте до всіх засуджених за цей злочин застосовувалось звільнення від покарання: безумовне – на підставі закону України «Про амністію» (24%, 5 справ) чи умовне – із застосуванням ст.ст. 75, 79 КК України (76%, 16 справ).

Оцінюючи застосування положень кримінального закону при розгляді судами кримінальних справ про злочини, відповідальність за вчинення яких передбачена ст.ст. 116, 123 КК України, можна констатувати, що суди загалом правильно призначають покарання, керуючись при цьому положеннями Загальної та Особливої частини КК України тощо.

Відзначимо, що до Єдиного реєстру судових рішень України внесено кілька десятків ухвал, в яких апеляційні суди України та Верховний Суд України мотивовано відмовляють у задоволенні клопотань про перекваліфікацію діянь винних осіб зі ст. 115 на ст. 116 чи зі ст. 121 на ст. 123 КК України.

Разом з тим опрацювання нами кримінальних справ свідчить, що, розглядаючи кримінальні справи аналізованої категорії, суд при визначенні наявності чи відсутності стану сильного душевного хвилювання в особи під час інкримінованих дій, як правило, вирішує її, виходячи насамперед з висновку комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, не завжди оцінюючи наявні у справі докази. Так, вироком Славутиського міського суду Київської області (справа № 1-5/2007) ОСОБА 2, на нашу думку, неправильно була засуджена за ч. 2 ст. 15 та ч. 1 ст. 115 КК України. До такого висновку суд дійшов, враховуючи висновок експертизи, в якому вказувалось, що винна особа «під час скоєння інкримінованих дій перебувала у стані вираженої напруги (фрустрації), викликаній протрангованою конфліктною ситуацією у вигляді систематичних фізичних та словесних знущань потерпілого щодо неї та її сина. Емоційна напруга, хоча і не досягала ступеня фізіологічного афекту, але здійснила суттєвий вплив на її свідомість та поведінку під час скоєння інкримінованих дій» [2]. Проте цей стан суд врахував як обставину, що пом'якшує покарання («вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання...»), і з застосуванням ст. 69 КК України засудив винну особу до п'яти років позбавлення волі та застосував до неї звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). І хоча це єдина із опрацьованих нами справ, в якій, на нашу думку, суд у частині

кваліфікації діяння застосував кримінальний закон неправильно, проте остаточне покарання, призначене судом, було у межах санкції, передбаченої ст. 116 КК України. До того ж, суд не застосував кримінальної відповідальності у формі осуду з призначенням та виконанням (відбуванням) покарання, оскільки така особа, як вже зазначалось, була звільнена від відбування покарання з випробуванням.

Водночас ухвалою колегії суддів Судової палати в кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області аналогічний випадок кваліфіковано, на наш погляд, правильно за ст. 116 КК України. Згідно з висновком психолого-психіатричної експертизи «М. перебувала в емоційному стані – стані сильної фрустрації, яка суттєво вплинула на її свідомість та діяльність. Такий емоційний стан може досягати різного ступеня вираженості і в певних випадках глибина часткового звуження свідомості та порушення регуляції поведінки досягає такого ж рівня, а іноді – перевищує його, що й при афектах». Більше того, у цій же ухвалі констатовано, що «експертологічний аналіз дозволяє дійти висновку, що стан сильного душевного хвилювання як експертне поняття може бути діагностоване у тих осіб, емоційний стан яких можна описати через загальнопсихологічні поняття «афект», «стрес», «фрустрація». Винна особа була засуджена до покарання у виді позбавлення волі на строк три роки шість місяців та звільнена від його відбування на підставі закону України «Про амністію».

Із цих прикладів випливає, що, незважаючи на те, що суди не завжди враховують висновки психолого-психіатричних експертиз та позицію психологів, які стверджують, що суттєво впливати на свідомість та діяльність людини може не тільки фізіологічний афект, а й інші емоційні стани, такі як стрес, фрустрація тощо, у питаннях призначення покарання за злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені у такому стані, судді більш одноставні. Не залежно від кваліфікації остаточне покарання призначається, як правило, у межах санкцій ст.ст. 116, 123 КК України.

Отже, обираючи винного вид та строк покарання за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 116, 123 КК України, суди враховують ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

При оцінці ступеня тяжкості вчиненого злочину суди як правило дають правильну оцінку. Проте існують непоодинокі випадки, коли суди допускають помилки. Так, Сихівський районний суд м. Львова, призначаючи підсудному С. покарання за вчинення ним злочину, передбаченого ст. 116 КК України, вказав, що ним «враховується ступінь тяжкості злочину, який є тяжким злочином», не взявши до уваги положення ст. 12 КК України.

Оцінюючи особу винного, суди вказують на широкий спектр даних, які її характеризують. Суди враховується лише наявність чи відсутність судимості, неповнолітніх дітей, характеристика з місця праці та проживання.

До обставин, які пом'якшують покарання, суд, як правило, враховує ще й: щире каяття, сприяння своєю поведінкою швидкому розкриттю злочину, позитивну характеристику винної особи, наявність на вихованні неповнолітніх чи малолітніх дітей, стан здоров'я, примирення з потерпілою особою. Водночас співставлення даних, які враховують суди при призначенні покарань за злочини, вчинені у стані сильного душевного хвилювання, як такі, що характеризують особу винного, з наведеним переліком обставин, що пом'якшують покарання, дозволяє констатувати, що певні обставини різними судами оцінюються по-різному. Наприклад, позитивну характеристику винної особи, наявність на вихованні неповнолітніх чи малолітніх дітей одні суди враховують при характеристиці особи винного, інші – як обставину, яка пом'якшує покарання, що неприпустимо.

Згідно із ч. 3 ст. 66 КК України, якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена у статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує. Проте з проаналізованих нами справ все ж таки встановлено випадок, коли суд, обираючи вид та строк покарання за вчинений злочин, передбачений ст. 116 КК України, врахував як обставину, яка пом'якшує покарання, вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання.

Враховуючи, що перелік обставин, які обтяжують покарання, є вичерпним, то суди, як правило, при обранні виду та строку покарання за аналізовані нами злочини враховують стан сп'яніння та, як не зовсім обґрунтовану, на наш погляд, обставину «тяжкі наслідки, завдані злочином». Виходячи з положення, викладеного в ч. 3 ст. 67 КК України, видається, що визнавати таку обставину обтяжуючою неправомірно, оскільки смерть чи тяжке тілесне ушкодження є ознаками складів відповідних злочинів.

Висновки. Узагальнюючи наведене вище, можемо констатувати, що: а) стан сильного душевного хвилювання як емоційний стан особи під час вчинення злочину має істотний вплив на обрання судом виду та строку покарання; б) стосовно призначуваного за такі злочини покарання суд керується з-поміж інших принципом гуманізму; при визначенні строку покарання схиляється до нижньої межі санкцій відповідних статей, що в свою чергу додатково підтверджує, що санкція насамперед ст. 116 КК України потребує змін у бік зменшення;

в) основними помилками, які допускають суди при розгляді кримінальних справ про злочини аналізованого виду, а це: подвійне врахування стану сильного душевного хвилювання (і як обставини, яка пом'якшує покарання, і як ознаки складу злочину); врахування окремих обставин певними судами як таких, що характеризують особу винного, а іншими – як обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання; прийняття рішення на основі висновку експертизи без його додаткової оцінки.

---

1. Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз; автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право» / Іван Васильович Красницький. – Л., 2005. – 18 с.

2. Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>